

3 R

berradiskidetzarako

2011

indargunea

«Berradiskidetze-prozesu bat modu partekatuan
kokatzeko eta bultzatzeko oinarri-proposamena»

baketik^{arantzazu}

Berradiskidetze-prozesu bat modu partekatuan kokatzeko eta bultzatzeko oinarri-proposamena

Sarrera

Bizikidetzaren berradiskidetzeari laguntzeko ahaleginaren zentzua imajina erraza den eszena batean uler daiteke. Bizikidetzaren berradiskidetzeak 15 urteko gazte baten aurrean jarri eta oso galdera errezentzat erantzun zintzoa edukitzea esan nahi du:

- Zer gertatu da eta zergatik?
- Zer egin dezakegu orain?
- Zer egin beharko litzateke berriro gertatu ez dadin?

Galdera hauen erantzunek ezaugarri oso zehatzak eduki behar dituzte: argiak, errazak eta egiarekiko leialak izan behar dute, ezin dute gorrotora eraman baizik eta bizikidetzara eta antzeko gertakariak errepikatzea prebenitu behar dute. Hau bizikidetzaren berradiskidetzaren erronka xume bezain sakona da.

Prozesu honek oso baldintza zorrotza dauka: partekatua izan behar du, nahitaez. Prozesuaren bideragarritasunak ezinbestekoa du baldintza hori. Partekatuzko, lehenbizi, ideia bat, kontakizun bat, berradiskidetze-konzeptu bat azaldu behar zaie alde guztiei. Txosten hau, zentzu honetan, gogoetara eta eztabaidar irekia dagoen lehen proposamen irekia da. Berradiskidetze-prozesu bat modu partekatuan kokatzeko eta bultzatzeko hamar baldintza etiko ematen ditu aditzera.

1. Definizioa: elkar errespetatzea eta onartzea

Indarkeriak, zatiketak eta gatazka suntsitzaileak kolpatutako garai baten ostean, berradiskidetzaren bidez berreraikitzen da bizikidetzaren elkarrenganako errespetua eta onspena oinarri direla. Horrek ez du esan nahi lehen aurkari zirenak orain adiskide izango direnik, baizik eta elkar errespetatuko eta onartuko dutela berriro. Geure gizarteari dagozkion gatazken eta desberdintasunen kudeaketa baketsuaren eta demokratikoaren aldeko badintzarik gabeko apustua esan nahi du.

2. Subjektua: gizartea

Gizartea eta haren ordezkariak dira berradiskidetzaren subjektuak. Berradiskidetzea ez da biktimen eginkizuna, gizartearena baizik. Biktimek prozesu horren onuradun izan behar dute, ez erantzule. Honi lotuta, bi errealitate-irizpide azpimarratu behar dira:

- Ardatza.** Berradiskidetzeaz hitz egiten dugunean eremua mugatu egin behar dugu. Bizikidetzaren berradiskidetzaren eremu sozialaz ari gara, bere muina da. Berradiskidetzaren banakako eremua banakakoen erabaki askearen aukeren barruan kokatzen da.
- Prozesua.** Bere ehunean urradurak eta zatiketak jasan dituen gizarte batean bizikidetzaren berradiskidetzea prozesu konplexua eta zaila da, pazientzia eta prozesuzko eta aurrera egiteko mailaz mailako pentsamolde errealista behar dira. Urratsez urrats egiten du aurrera.

3. Helburuak: ordaintzea, humanizatzea eta adiskidetzea

Berradiskidetzeak zauri pertsonalak sendatzeko, urratu sozialak konpontzeko eta zatiketa suntsitzaileak prebenitzeko balio du. Gatazka bihurtu eta suntsitzaile baten ostean beharrezkoa da berradiskidetzea. Akordio sozial zabala sustatzea komeni da, merezi duen lehentasunarekin bultzatzeko. Hainbat helburu uztartzen ditu berradiskidetze-prozesu batek, guztiak ere garrantzitsuak eta elkarri lotuak baina eragin-eremu desberdinekoak.

·**Biktimei dagokienez, ordaintzea da premiazko helburua.** Biktimei eragindako kaltea aitortu, arindu eta ordaindu egin behar da.

·**Gizarteari dagokionez, humanizatzea da premiazko helburua.** Gizartean sortutako hausturak eta zatiketak konpondu egin behar dira, gorrotoak eta aurreiritziak ezabatu, eta errespetua, elkarren onespena eta elkarriketa sustatu.

·**Adiskidetzea da helburu politikoa eta estrategikoa.** Bakezko bizikidetzea sendotu behar da, printzipio demokratiko hauetan oinarritua: justizian, askatasunean, berdintasunean eta bakean.

4. Estrategia: begirada berri bat orainari, iraganari eta geroari

Berradiskidetze-prozesu bateko helburuak lortzeko bidea edo estrategia hau da: iraganarekin, orainarekin eta geroarekin jarduteko modu berri bat partekatzea. Kontua ez da denok ikuspegi bera izatea, baizik eta beste era batera begiratzea iraganari, orainari eta geroari, hau da, ikuspegi kritikoarekin aztertzea iragana, ikuspegi konstruktiboarekin oraina, eta ikuspegi prebentiboarekin geroa. Hiru denbora horiek ditugu berradiskidetze-prozesuaren ardatzak.

5. Lehen ardatza. Iragana: berrikuspen kritikoa

Iraganera begiratzeak gertatutakoa elkarrekin aztertzea dakar, eta bi gauza eskatzen ditu. Lehenengoa, gertakariak argitzea, biktima guztiei egindako kaltea ezagutzea eta aitortzea dakarrena; eta bigarrena, gertakari hauek baloratzea. Osotasunean, gertatutakoaren berrikuspen kritikoa, etikoa eta prepolitikoa egiteaz ari gara. «Egiaren txostena» edo «Inoiz gehiago ez» deritzen txostenetan gauzatzen dira berradiskidetze-prozesu horiek. Alde guztiek adostutako pertsona edo erakunde batek egin behar ditu txosten horiek, erabateko ordaintze-prozesu baten oinarri izan dadin. Iraganera begi berriekin begiratzea da faserik delikatuena, zauriak berriro irekitzen baititu. Beraz, hiru zehaztapen izan behar dira kontuan gutxienik, gertakarien, diagnostikoen eta hauen balorazioen artean dauden desberdintasunak ezarriko dituztenak:

·**Gertakariak.** Sufrimendu, biktimak eta giza eskubideen bortxaketa guztiak hartu behar dira aintzat. Biktima guztiei egindako kaltea ezagutu eta aitortu behar da, ez geure hurbileko sentitzen ditugunena bakarrik. Hortxe dago, hain zuzen ere, berradiskidetze-prozesu baten bideragarritasuna edo porrota eragin dezakeen gakoa, banalerroa. Lerro hori zeharkatzen bada, berradiskidetzea ezinezkoa da, eta, gainera, gatazka berriak sortzeko oinarriak ipintzen dira. Hau dela eta, iraganaldi osoaren berrikuspen kritikoa egin behar da, ez bakarrik norberari komeni zaionarena.

(Euskal auziari dagokionez, ETAk (adar batzuek eta besteek) eragin ditu hildako gehien 1960ko hamarkadaz geroztik. Berriazko balorazioa egin behar da horretaz. Dena den, biktima guztiak ez ditu ETAk eragin; beraz, horiek eta horien sufrimendua ere eskubide osoz txertatu behar dira berradiskidetze-prozesuan. ETaren terrorismoarekin batera, estatuaren ingurukoa edo eskuin muturreko terrorismoa ere hartu behar da kontuan, baita tortura, poliziaren gehiegikerien eta giza eskubideen beste urraketa batzuen biktimak ere.)

·**Diagnostikoa.** Gertatutakoa interpretatzeko modu bat baino gehiago egongo direla onartu beharra dago. Ezinezkoa da diagnostiko politiko partekatua egitea geure hurbileko historia osatzen duten gertakarien arrazoen eta sorrerari buruz. Diagnostiko partekaturik ez dagoela, hori da diagnostikorik partekatuena.

·**Balorazioa.** Dena dela, balorazio etikoa eta prepolitikoa (ortobertsioa) partekatzeko betebeharrak morala daukagu. Berriro inoiz gertatu behar ez duenaz («Inoiz gehiago ez») ados jar daitezke

aldeak, eta jarri behar dute. Badago gutxieneko adostasun baterako lehengairik: «Giza duintasunaren aurretik beren kausa edo helburua jarri zuelako zenbaitek gertatu zen gertatu zena. Kalteak ordaintzeko konpromisoa eskatzen du horrek. Inongo kausa politikok, inongo alderdiren helburuk, inongo estatu-arrazoik ez dute balio absoluturik, gizakiari eta bizitzari zor zaion errespetuaren gainetik jartzeko modukorik».

6. Bigarren ardatza. Oraina: humanizazioa

Orainaldian kokatzen da berehalakotasunaren balioa. Egiten duguna iragnaldira pasatzen da halabeharrez baina etorkizuna baldintzatzen du. Humanizazioa da orinari aurre egiteko moduan nagusitu behar den jarrera hobeto deskribatzen duen hitza. Bereziki, hiru gako dira garrantzitsuak orainaren berehalakotasun iragankorrari aurre egiterako orduan: erabakia, aldaketa eta enpatia.

•**Lehenengoa, erabakia.** Lehenengo, ETAre indarkeriaren behin betiko amaieraren erabaki itzulezina; eta bigarren, amaiera ordenatua duen prozesua bideratzeko erabakia, bizikidetzaren helburuarentzat baliagarria izan dadin. Beharrezko oharrak:

-Indarkeriaren amaiera ordenatua amaiera egiazkoa, itzulezina, adierazia eta data zehatz batean irudikatua da, kontrapartida politikorik gabe gauzatzen dena eta iraganaren berrikuspen kritikoa galera ez duena.

-Indarkeriaren amaiera ordenatuak humanizazioaren eta bake sozialarekin konpromiso soziopolitiko eta instituzionala dakar, bi irizpiderekin: (1) legeari exijentziarik, laidorik edo irainik gehitu gabe indarkeriarekin amaitu dutenentzat; eta (2) neurri legegileak, judizialak, eta presoentzat espetxe- eta indultu-neurriak artikulatzea.

•**Bigarrena, aldaketa.** Pentsamolde- eta jarrera-aldaketa behar du orainak. Bizikidetzakultura berria eraiki behar dugu. Garai berri batean gaude. Iragina gaindituko duen ziklo berria zabaldu nahi dugu. Aldaketa horrek zerikusi handia du iraganaren inertiaren desaktibazioarekin lengoaiaren erabilpenean edo desberdina aurkari bezala ikusteko esparruetan. Komunikabideei dagokie baina baita hezkuntzari, justiziari, legegileei, gizarte zibilari eta abarrei. Kultura-aldaketa hori pertsonal eta soziala da, soziala eta pertsonala. Gatazkaren edo desberdintasunaren beharra baieztatzen eta defendatzen du; baina errespetuan eta bere kudeaketa etikoan eta demokratikoan konpromisoa hartzen du.

•**Hirugarrena, enpatia.** Aurretik ez bada egin, oraina biktima guztienganako enpatia konpartituaren garaia da: aitortzea, kalteak ordaintzea eta elkartasun ereginkorra eta afektiboa. Giza eskubideen bortxakeria pairatu duten biktimenganako enpatiaren eta elkartasun esplizituaren berehalakotasuna. Orainari ekiteko modu berri horretan, autokritika- eta barkamen-adierazpenak edo eskakizunak erabakigarriak dira berradiskidetze-prozesua sendotzeko. Oraina da biktima guztiekiko enpatia partekatua garaia, egindako kaltea aitortzeko eta ordaintzeko, elkartasun afektiboa eta eraginkorra adierazteko. Kontuan izan beharreko hiru gauza:

•**Barkamenak borondatezkoa izan behar du.** Barkamena eskatzea edo barkatzea ez da derrigorrezkoa; alabaina, autokritika egitea, barkamena eskatzea eta barkatzea jarrera erabakigarriak izaten dira berradiskidetze-prozesuak sendotzeko. Horra barkamenaren paradoxa: ez da berradiskidetze-prozesua abiarazteko baldintza ezinbestekoa, baina erabakigarria izan daiteke. Borondatezko autokritika- edo barkamen-adierazpenak egiteko giroa sortu behar du, hain zuzen ere, berradiskidetze-prozesuak.

•**Ezinbestekoa: berriro ez gertatzeko konpromisoa.** Autokritika eta barkamena komenigarriak eta lagungarriak dira. Berradiskidetze-prozesu bati ekiteko, nahitaezkoa da iraganeko jazoerak ez errepikatzeko konpromisoa. Bi printzipio demokratiko bete behar dira (inongo zalantzarik gabe, gainera) berradiskidetze-prozesu bat partekatzeke: desberdintasuna onartzea eta giza duintasunaren bortxaezintasuna errespetatzea.

•**Indibiduala izan behar du iraganaren kritikak edo autokritikak.** Oso zabaldua dago iraganaren kritika kolektiboa egiteko joera, gizarte osoari edo haren zati bati etiketa edo desondra jakin bat ezartzekoa. Akats larria deritzogu joera horri, bi arrazoiengatik: norberaren autokritika egiteko martingalatzat erabiltzen delako, batetik; bestetik, erantzukizuna indibiduala delako, beti, eta orokortzeak manipulazio interesatuak ekar ditzakeelako, bidegabekoa izateaz gain. Gizon-emakume edo erakunde bakoitzak egin behar du iraganaren kritika eta autokritika, baina sekula ere ez gaitzespen kolektibo gisara. Autokritikak galdera hauei erantzun behar die: «Zer egin edo esan nuen neuk?», «Zer esan komunikabide, alderdi, eragimendu sozial, erakunde... honek?».

7. Hirugarren ardatza. Geroa: prebentzioa

Geroari begira, berradiskidetze-prozesuak begirada prebentiboa behar du, gizatasuna, eskuzabaltasuna eta apaltasuna eskariei dagokienez. Inoiz gertatu behar ez zuen hura berriro gerta ez dadin neurriak hartzeko konpromisoa eskatzen du prozesuak. Batez ere hiru eremuei eragiten die konpromisoak:

•**Gizartean, pedagogia etikoa.** Beharrezkoa da erreferentzia-esparru etikoa eraikitzea eta partekatzea gizarte eta hezkuntza mailan bizikidetzarako oinarritzko printzipioari eutsiko diona: ez da kokatuko inongo ideiarik eta arrazoirik giza duintasunaren balioaren gainetik. Erreferentzia-esparru etiko hori artikulatzeko, Baketik-ek bizirikasi pedagogia eskaintzen du.

•**Politikan, metodologia demokratikoa.** Berradiskidetzeak ez du halabeharrez eskatzen indarkeriarekin lotutako gatazka politikoen ebazpena baina horiei aurre egiteko eta konpontzeko metodologia demokratiko partekatua onartzea eskatzen du. Baketik-ek bi printzipio iradokitzen ditu.

-Ezin da kausa bat ezta hori defendatzeko edo hori gauzatzeko aukeratutako bitartekoren bat ere jarri giza duintasunaren balioaren, pertsonaren edo bizitzaren aurretik.

-Ezin zaio betorik jarri demokratikoki defendatutako eta gehiengoaren babes nahikoa duen ideia bati.

8. Epeak: batere murrizketarik gabe abiapuntuan, eta presarik gabe amaieran

Entzun. Epeak eta uneak garrantzitsuak izaten dira berradiskidetze-prozesuetan: «Noiz hasi zen dena; noiz amaitu behar du berradiskidetze-lanak?». Irizpide orokorra: entzutea, aurrez ezer ez finkatzea.

•**Abiapuntu irekia.** Ez da gauza erraza aldeak ados jartzea honetan: Noiz hasi zen, zehazki, berradiskidetze-prozesuari dagokion injustizia- eta sufrimendu-garaia. Zaila da, kausari eta efektuari buruzko eztabaida segituan pizten baita. Euskal auziari dagokionez, biktimei buruzko azken legeak dio 1960 izan zela hasiera-urtea (aurreko legeek 1968 aipatzen zuten). Erreferentzia ona da. Dena den, berradiskidetze-prozesu bat abiaraztean, komeni da epe irekiak ezartzea, alde aurretik data jakin batera ez murrizteko egiaren bilaketa eta eragindako kalteen ezagutza. Iraganaren ikerkuntza kritikoa eginda eta biktimek diotena entzunda finkatu behar da injustizien hasiera-data. Euskal auzian, 1960ko hamarkadaren hasiera izan daiteke gutxi gorabeherako hasiera-data.

•**Garaiz hasi, baina presaka ez amaitu.** 50 urte igaro dira 1960tik 2010era. Epe luzea eta konplexua da; beraz, ez da komeni presakako ondoriorik ateratzea. Berradiskidetze-prozesuak lasaitasun- eta segurtasun-giroa behar du, indarkeriaren mehatxutik eta giza eskubideen urraketatik at, eta urruntasun pixka batekin begiratu behar dio iraganari. Zuhurtziatzko ikuspegi hori ez dator bat gatazka guztietan ageri den joera honekin: gertatukoari buruz bere bertsioa ezartzeko presa handia izaten dute alde guztiek. Amaiera interesatua da hori; izan ere, presarik eta etenik gabeko prozesua behar du izan berradiskidetzeak, eta alde guztiei entzunez saiatu behar du egia aurkitzen.

50 urteko epe hau modu irekian eta etenik gabe azertu behar da giza eskubideen inongo urraketarik ez ahazteko eta inongo sufrimendu bidegaberik alde batera ez uzteko, aintzat hartuak eta ordainduak izan daitezten. Dena dela, borondate horrek ezin gaitzake eraman ahaztera, denbora horretan, trantsizio-prozesu bat egon dela diktaduratik demokraziara. Giza eskubideak urratzearen balorazio etikoa epe batean zein bestean berdina izan daiteke funtsean. Hala ere, gizalegezko balorazioak, politikoak edo historikoak ezin du berdina izan. Horrek testuinguru demokratiko batean bere larritasun gehigarria salatu behar du.

9. Biktimak

Lagundu, kalte egin beharrean. Gizakia da berradiskidetzearen azken helburua. Berradiskidetzeak erantzun positiboa, konstruktiboa eman behar die, gatazka soziopolitikoei ez ezik, iraganeko injustiziek gizon-emakumei eragindako oinazeei, batez ere. Biktimak dira subjektu nagusia, alde horretatik. Biktimei laguntzea, kalterik ez egitea, lantegi delikatuak da, eta zenbait gauza azpimarratzea eskatzen du.

•**Inor baztertzeko eta ezkutatzeko ez duen deitura erabili.** Berradiskidetze-prozesua integratzailea izan dadin, erabakigarria da biktimei deitura egokia ematea. Sufrimendu-mota bat bera ere ez baztertzeko, ez ezkutatzeko da irizpidea. Horretarako, biktima guztiak aintzat hartzen dituen eta kasu bakoitzeko deitura espezifikoekin bat datorren deitura bat bilatu behar da. Gure iritziz, euskal gatazkako giza eskubideen urraketen biktimak deitura orokor egokia da. Izendapen horretan sartzen dira ETaren terrorismoaren biktimak, estatuaren inguruko terrorismoaren biktimak, eskuin muturrekoak eta giza eskubideen beste urraketa batzuenak.

•**Biktimizazioa gainditzeko lagundu.** Biktimizazioa (erasoak biktimaren bizitzan uzten duen blokeo suntsitzailea) gainditzeko du garrantzizkoena biktimak, erasoak eta erasotzaileak lapurtu dioten burujabetza berreskuratzea, bere bizitza bere oinazea baino garrantzizkoagoa dela ohartzea... Zeregin horren etsairik handiena biktimismoa da, hots, biktima-izaera beste edozeren gainetik jartzera bultzatzen duen guztia. Biktimekiko elkartasun-mugimenduak kontuan izan behar du hori, biktimismoa ez sustatzeko eta biktimen burujabetza berreskuratzen laguntzeko, biktimizazioaren blokeoari aurre eginez.

•**Biktimen eskubideei buruzko iguripen faltsurik ez elikatu.** Biktimen osasuna eta susperraldia bultzatzeko, haien eskubideei buruz garbi hitz egin behar da, eta ez da sortu behar —ezta elikatu ere— iguripen faltsurik. Sinetsarazten bazaie edozertarako eskubidea dutela, edo eskakizun politiko jakin batzuk egin ditzaketela, sekula iritsiko ez zaien ordain baten zain geratuko dira biktimak, sufritzen. Hiru eskubide nagusi dituzte biktimek: eskubide moral bat (jasan duten kaltea aitortzea); eskubide material bat (ordaina eman diezaietela), eta eskubide politiko bat (iraganaren berrikuspen kritikoa egin dadila). Horra gizarteak eta berradiskidetze-prozesuak biktimekiko dituen hiru eginkizun nagusiak. Ez gehiago, ez gutxiago. Argi hitz egitea osasungarria da.

•**Adostu, ez manipulatu.** Bereizten gaituenaren gainera batzen gaituena bilatzea bereziki garrantzitsua da biktimekiko elkartasunari dagokion guztian. Zatiketak eta sufrimenduaren manipulazio alderdikoak ez dute laguntzen biktimizazioa gainditzeko edo biktimismoa uxatzen; aitzitik, luzatu egiten dituzte, sakonagoak eta suntsitzaileagoak bihurtzen dituzte.

10. Erantzukizun pertsonala da berradiskidetzea

Eginkizun kolektiboa da berradiskidetzea, baina norberaren konpromisoa eskatzen du batez ere. Prestatu egin behar da berradiskidetzea, eta geure buruak prestatu egin behar ditugu berradiskidetzeko. Gutako bakoitzari dagokigu tentsio horiei norabide konstruktiboa ematea.

•**«Gutarrak» bakarrik, edo «gutarrak» «besteekin».** Besteei, haien arazoiei eta historiari tokia egitea eskatzen du berradiskidetzeak; mugatuak izaki, arazo osoa ez dugula aitortzeko apaltasuna eskatzen du, eta eskuzabaltasuna «besteen» arazoia onartzeko. Gertatutakoari buruz egia eta bertsio bakar bat ez dagoela onartzen ikastea eskatzen du berradiskidetzeak. Iraganaren diagnostikoa ez da aldebakarra. Besteen ikuspegi politikoak onartzea eta errespetatzea eskatzen du berradiskidetzeak.

•**Sufrimenduari eta elkartasunari buruzko egia: alde bakarrekoa edo alde ugarikoa.** Aipatutako guztia gorabehera, objektibotasunez azter daitezke gertakariak eta ikuspegi kritikoz berrikusi behar dira, egiaren zerbitzura jarduteko asmoz. Berradiskidetze-prozesu orotan, jasandako sufrimendu eta injustizia guztiak hartu behar dira aintzat lehenbizi. Ezin da bizikidetzarekin eta berradiskidetzearekin konpromisorik hitzartu sufrimenduaren egia jakiteko eta aitortzeko berariazko borondaterik ez badago. Gutako bakoitzari dagokionez, «besteen» sufrimendua aitortzeko prest egotea eskatzen du horrek, sufrimendua ez dela alde bakar batena izan aitortzea, alde guztiena baizik.

•**Lehenengoa eta bigarrena.** Berradiskidetze-prozesu batek zalantzan jartzen du zein balioaren menpean jarrai nahi ditugun geure uste sendoak. Mundua eta bizikidetzak ikusteko dugun moduan aukeratu egin behar dugu lehenengoa eta bigarrena zer izatea nahi dugun. Geure kausa propioari balio absolutua ematea edo kausa goren gisa giza duintasuna jartzea aukera dezakegu.

•**Nortasuna eta adostasuna.** Adiskidetzeak, bizikidetzak berreraikitzeak ez du esan nahi norberaren nortasuna alde batera utzi behar denik adostasuna lortzeko. Esan nahi du batzen gaituenari eman behar diogula lehentasuna, nortasun guztiek libre adierazteko eta garatzeko eremu bat aurkitzeko, baldintza bakarrak giza eskubideak errespetatzea eta gizartearen atxikimendua (librea eta borondatezkoa) direlarik. Elkarrekin bizitzeko gutxieneko betekizun demokratikoak adostea, batetik; eta, bestetik, gizartearen gehiengoaren borondatea errespetatzea, horiek dira eremu horretan aritzeko baldintzak.

•**Motibazioa: etika edo alderdikeria? Helburua: bizikidetzak edo mendekua?** Ez da erraza berradiskidetze-prozesu bateko partaide aktiboa izatea, gizaki eta talde bakoitzeko alderdirik onenak eta txarrenak azaleratzen baititu iraganari eta bereizi gaituen horri begiratzeak. Komeni da norberak jorratzea motibazioa eta helburua. Motibazioa «Nondik?» galderari dagokio: «Etikak, elkartasunak bultzatzen nau, ala interes alderdikoak?». Helburua, berriz, «Zertarako?» galderari dagokio: «Bizikidetzak berreraikitzea da neure benetako asmoa, ala mendekua?».